

ҚАШҚАДАРЁ АМАЛИЙ САНЪАТИ ВА ҲУНАРМАНДЧИЛИГИ ТАРИХИДАН

О.Таниқулов
К.Бехзод номидаги МРДИ,
2-курс магистранти

Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Ўзликни англаш, тарихни билишдан бошланади”. Дарҳақиқат истиклол туфайли биз миллий ўзлигимизни англаш, бой маънавий меросимизни теран ўрганиш имкониятига эга бўлдик. Кўплаб буюк алломаларимизнинг таваллуд саналари, Бухоро, Хива, Термиз, Шаҳрисабз каби йирик қадимий шаҳарларимизнинг ташкил топганлиги халқаро миқёсида нишонланди. Ноёб меросимизнинг ўрганилмаган қирраларини теран тадқиқ этиш ишлари кенг кўламда изчиллик билан давом эттирилмоқда. Мустақиллик туфайли биз бутунлай янги ҳаётга ва жамиятга қадам қўймоқдамиз. Бу соҳада самарали ютуқларга эришилиб, янги жамиятнинг пойдеворига мустаҳкам тамал тошлари қўйилди ҳамда унинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий асослари яратилди. Шу боисдан ҳам ҳар бир фуқаронинг ўз юрти маданияти, миллий қадриятлари тарихини билишга ва ўзлигини англашга қизиқиши тобора ортиб бормоқда¹.

Қашқадарё маданияти ва санъати ривожига қатор омиллар, энг аввало, бу ҳудуд табиати ва муҳитининг хилма-хиллиги ва ўзига хослиги аҳамиятга молик бўлган. Бу ҳолат маҳаллий санъат табиатига бевосита таъсир кўрсатган - унда ҳам ўтроқ ҳам кўчманчи қабилалар маданияти анъаналари учрайди. Яна бир омил - Қашқадарё воҳаси шаҳарларининг Ўрта Осиёнинг муҳим савдо йўлларидаги транзит пунктлари вазифасини ўтаганидир. Бу шаҳарлар санъат ва ҳунармандчиликнинг йирик марказлари билан доимий маданий алоқада бўлган, турли таъсирларни ўзига сингдирган, янги ғояларни ўзлаштирган.

¹ Исмоилов Н., Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шахри. Т.: 2006.

Қашқадарёнинг кулолчилик буюмлари асосан сирланган, сирланмаган ва қолипланган идиш-товоқлардан иборат бўлган. Уларнинг беағи, геометрик, ўсимликсимон ва зооморф нақшлари бадиий беағнинг ўзига хос маҳаллий хусусиятларидан далолат беради. Сирланган идишлар беағлари ҳам асосан геометрик, ўсимликларга хос, жонзотларга хос, ола-була нақш, тирналган чизмалардан иборат бўлган. Шулардан буюмларда кенг ишлатиладиган нақш турларига геометрик шакллар киради. X асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ислом санъатига хос бўлган мавҳум ўсимлик тасвирлари ўрнини аниқ ҳаётий тасвирлар эгаллай бошлайди, масалан, лола, пальма барги ва чирмовуқ гул. Қашқадарё кулолчилиги колорити яшил, сарик, қизғиш-қора рангларнинг оч бинафша рангли фон устида бирлашувига асосланган. Оч рангдаги фонли идишлар билан бир қаторда қизил ва қора фонли идишлар ҳам пайдо бўлган. XI асрда ранглар гаммаси ўзгаради, қизил ранг жигаррангга алмашади ва IX асрдаги ва XIII аср бошларидаги кулолчиликда эпиграфик беағ кенг тарқалади. Улар одатда идиш четларига, оч рангли фон устига тўқ рангли бўёқ билан битилган. Кейинчалик ёзувга ўхшаш тасвирлар пайдо бўлади ва улар фақат нақш вазифасини бажаради. Қашқадарё кулолчилигига оид топилмаларнинг асосий қисмини сирланмаган идишлар ташкил этади.

XIX асрда ва XX аср бошларига келиб эса, Қашқадарё кулолчилигида маҳаллий ўзига хослик сақланиб қолди. Беағли сирланган идишлар сирасига лаганлар, вазалар ва ҳаворанг сир билан қопланган сопол кўзалар киради. Беағлар мўйқалам билан кўк ва кўк-жигарранг тусда бажарилган. XVIII аср охири ва XIX аср бошига оид сопол идишларнинг айрим қисмигина оқ ангоб устига ишқорли нақш тушириш йўли билан беатилган. Кўп учрайдиган беағ турларидан «юлдуз-гул», «баҳорий», «пахта чаноғи» каби расмлар бўлган.

Насаф работида очилган темирчилар мавзеси ва у ерда топилган камсонли торевтикалар IX асрда ва XIII аср бошларида бадиий темирчиликнинг ривожланганини кўрсатади. Ана шундай ноёб ва қизиқарли топилмалардан бири - узук шаклидаги қурбақа тасвири туширилган қуйма

бронза тақинчокдир. Бундай тотемча рамзларнинг ислом даври санъатида ҳам сақлангани аҳамиятлидир: туркий халқлар исломни қабул қилганига қарамай, улар орасида исломгача бўлган даврдаги эътиқод ва илоҳлар сақланиб қолган. XIX асрда Қашқадарё металл буюмлар ишлаб чиқариш бўйича етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу борадаги йирик марказлар сирасига Қарши ва Шаҳрисабз ҳам киради. Усталар ўз ишида асосан жездан фойдаланган. Идишлар ниҳоятда ранг-баранг бўлган - чойдиш, офтоба, қумғон, дастжўй, лаган, туфдон, шамдон, чилим, жомлар шулар жумласидандир. Техник усуллар ҳам фарқланган: Қашқадарё усталари ясси ва бўртма чеканкадан ва мадохил, меҳроб, чашми булбул, кубба, ислимий, кирмак каби нақшлар яратишда қўлланадиган ўймакорликдан фойдаланган. Қашқадарёга хос техник усуллардан бири босма нақш тушириш бўлган, фон ёки нақш усти эмаль буёқ билан қопланган, шунингдек, нақш мастика билан қорайтирилган. Идишлар кумуш, рангли шиша ва фируза билан безалганини алоҳида таъкидлаш керак. Бундай безаклар кўза асоси бўйлаб доира шаклида, қопқоқ, четларида, кўза оғзи ва жўмрагида ишланган. Бу усуллар Қашқадарё металл идишларининг ўзига хос яхлит ва уйғун услубини шакллантиришга хизмат қилган. Қарши металл идишларига хос хусусият - шаклларнинг яхлитлиги ва бирмунча монументаллиги, ихчамлиги, безакнинг ранг-баранглиги орқали эришиладиган услубнинг ўзига хослиги, рангли локлардан (қизил, кўк, қора) фойдаланиш ва босма нақшларни ишлатишдан иборат. Безак унсурлари доимо йўл-йўл чизик - ҳошия билан безалган, бу ҳам Қашқадарё металл идишларига хос хусусиятдир.

Бугунги кунда санъатнинг анъанавий шакллари тиклаш билан боғлиқ жараёнларнинг асосий йўналиши - кўҳна технологияларни, безак йўллари замонавий ютуқлар билан уйғунлаштирган ҳолда тиклашга қаратилган. Ҳозирда Қашқадарё вилоятида миллий амалий-безакли санъатни тиклаш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Қашқадарёнинг кўп асрлик тарихга эга бадиий ҳунармандлик анъаналари яна халқ ҳаётига кириб келмоқда, моҳир усталар қўли билан яратилган буюмлар эса кундалик

вазифасини ўташ билан бирга, қадимий маданиятимизни англаш воситасига ҳам айланмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т., 1998.
- 2.Исмоилов Н., Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри. Т., 2006.
3. Хакимов А. Искусство Узбекистана история и современность. – Т., 2010.